interview Lana Bastašić

‘Ik vind het niet erg om de sfeer te verpesten’

De European Union Prize for Literature zet Lana Bastašić op de kaart. Hoewel. De schrijfster met drie paspoorten is onmogelijk op één plek vast te pinnen. ‘Mijn identiteit groeide op het karkas van de oorlog, maar is nu heerlijk bevrijd.’

Katrien Steyaert

Lana Bastašic (34) is een van de dertien laureaten van de European Union Prize for Literature 2020, die beginnende schrijvers uit de EU bekroont met 5.000 euro. Bastašic is geboren in Zagreb en heeft Bosnische roots.

'Ik gaf het leven excuses om mij te verrassen', glimlacht Lana Bastašić, terwijl ze in haar koffie roert in een bar in Barcelona. Met op de achtergrond het geluid van tegen kopjes tikkende lepeltjes vertelt ze waarom die stad tot voor kort haar uitvalsbasis was, terwijl haar nationaliteiten officieel Servisch, Kroatisch en Bosnisch zijn. Sinds begin 2020 is haar pleisterplaats Belgrado, maar voordien woonde ze zeven jaar in de Catalaanse hoofdstad, waar ze nu weer even geland is voor een literair festival en waar cafés gewoon open zijn.

'Ergens gaan leven waar de taal, de mensen, de straten en de codes je vreemd zijn, vergroot de kans op ontdekkingen. Maar landgenoten van mijn generatie zitten daar niet altijd op te wachten vermits we opgroeiden in een context waarin alles al continu veranderde: ons land, onze taal, onze realiteit. Mijn broer en zussen hebben de buik vol van verhuizen omdat we dat in onze jeugd te vaak hebben gedaan. Ze leiden nu een statisch bestaan terwijl ik beweging, beleving, bevrijding wil. In Spanje starten *from scratch* gaf me de kans om fouten te corrigeren en een beter persoon te worden.'

Het omgekeerde was gebeurd, zegt ze, als ze niet was uitgevlogen na haar studies Engels aan de universiteit van Banja Luka, de tweede stad van Bosnië en Herzegovina. 'Met dat masterdiploma was ik hooguit serveerster of secretaresse geworden. Het gebrek aan banen in onze regio veroorzaakt een grote braindrain. Ook mijn mond moeten houden had me kunnen verbitteren, terwijl je als auteur net je emoties moet kunnen wegfilteren om helder te kijken. Dat lukt niet als iets te dicht op je huid zit. Je ouders kun je ook niet objectief beschouwen. Door in Barcelona te gaan wonen, kreeg ik de nodige afstand om Bosnië te beschrijven.'

'Verhuizen hielp ook om te beseffen dat identiteit veranderlijk is. Mijn vrienden hier, met wie ik normaal Catalaans spreek, merken op dat ik in het Engels als een andere persoon klink, en dat klopt. De taal die je spreekt bepaalt hoe je je zinnen en dus je gedachten vormt.'

'Mijn ouders beleefden de gouden tijd van Joegoslavië; ze dronken Coca-Cola, studeerden aan de universiteit, kochten een appartement voor hun gezin. De oorlog veegde dat in één haal van tafel, en werd voor ons, kleine kinderen, de standaardsituatie'

EEN DAAD VAN LIEFDE

Het is een bevrijdend besef voor een schrijfster die het liefst vervelt. Sinds haar bekroonde verhalen in 2010 publiceerde ze poëzie, een toneelstuk, een kinderboek en haar eerste roman, bij ons net uit als *Vang de haas*. Zowel critici uit haar moedertaalgebied als uit Duitsland en Spanje prijzen deze 'eigentijdse *Alice in naoorlogs Wonderland*'.

De Bosnische romancier Faruk Šehić, die in 2013 de European Union Prize for Literature kreeg, noemt zijn opvolgster een compromisloze verteller die soeverein regeert over de vorm die ze zichzelf heeft opgelegd: die van een roadtrip waarin Sara en Lejla *down the rabbit-hole* gaan zoeken naar Armin, Lejla's vermiste broer. Ze ondernemen hun queeste meer dan twintig jaar na het begin van hun opmerkelijke vriendschap. De meisjes lijken tot elkaar veroordeeld, Sara omdat haar veeleisende vriendin ervoor zorgt dat ze nooit huilt, 'zoals heldinnen in moderne romans', Lejla omdat hun band ondanks de irritaties de enige constante is in haar wankele bestaan.

U was, net als uw hoofdrolspeelsters, een kleuter toen in Joegoslavië de verwoestende oorlog uitbrak. Hadden uw ouders dat voorvoeld?

'Totaal niet. We woonden in Zagreb, waar mijn vaders familie haar wortels heeft, maar plots waren ze er als Serviërs niet meer welkom. Tot kort voor ze moesten vluchten waren mijn ouders overtuigd dat de spanningen zouden overwaaien. Ze beleefden de gouden tijd van Joegoslavië; ze dronken Coca-Cola, studeerden aan de universiteit, kochten een appartement voor hun gezin. De oorlog veegde dat in één haal van tafel, en werd voor ons, kleine kinderen, de standaardsituatie. Als ik als klein meisje brandhout naar school moest meenemen omdat er geen elektriciteit was, maakte ik daar zelfs een spel van door toch zo veel mogelijk aan te slepen.' *(lacht)*

Zegt u nu dat u best een aangename kindertijd had?

'Ja, in Banja Luka laaide het conflict minder hoog op dan elders en omdat de stad het administratieve centrum voor Serviërs was, had ik er met mijn familienaam weinig te vrezen. Dat in tegenstelling tot moslimmeisjes als Lejla. Ze was geboren als Lejla Begić, maar uit angst voor represailles veranderde haar moeder die naam in de meer Servisch klinkende Lela Berić. Het mocht niet baten, want Armin – herdoopt tot Marko – verdween toch, zoals veel Bosniërs in die jaren. Dat dat vlakbij mij gebeurde terwijl ik nietsvermoedend een verjaardagsfeestje gaf, was een van de vonken voor *Vang de haas*. Ik wilde vanuit mijn bevoorrechte positie begrijpen hoe de ervaring was geweest voor stadsgenoten met de "verkeerde" naam. Maar ik vond niet dat ik mij Lejla's verhaal mocht toe-eigenen. *Enter* Sara, dochter van een Servische politiechef, die zich minstens even veilig kon wanen als ik.'

Het is frappant dat u bewust dat geprivilegieerde standpunt inneemt in een tijd waarin vaak schrijvers uit de marge het spreekgestoelte claimen.

'Bijna alle Joegoslavische oorlogsverhalen zijn verteld vanuit de slachtoffers en dat is zeer belangrijk geweest. Een van de redenen waarom onze regio in de verdeeldheid van de jaren 90 blijft steken, is dat bijna niemand het moeilijkste standpunt van de geprivilegieerden inneemt.'

Romans kunnen de lei helpen schoonvegen?

'Het enige dat literatuur kan bewerkstelligen, en dat blijf ik wonderlijk vinden, is empathie. Lezers van *Vang de haas* zullen hopelijk gaan nadenken over hoe we over de oorlog moeten praten. Veel van mijn landgenoten vinden dat we het verleden eindelijk moeten laten rusten, maar we hebben er nog nooit wezenlijk over gesproken of ons afgevraagd vanuit welk perspectief we dat moeten doen. Het is toch zinloos om een nieuwe parketvloer te leggen op een verzakkende fundering?'

Raakt het u als anderen die confrontatie niet willen aangaan?

'Het kwetst me dat sommige inwoners van Banja Luka mijn roman afdoen als louter kritiek op onze stad, terwijl ik net de pijnpunten blootleg als een daad van liefde. James Joyce, mijn grote voorbeeld, schetste zijn Dublin ook niet als een perfecte prentbriefkaart, maar hield de stad een spiegel voor. Ik beschrijf Banja Luka als een *heart of darkness*, ja, maar in de hoop dat we onder ogen zien wat ons verlamt. Alleen dan kunnen we genezen en dat wil ik oprecht. Anders had ik toch geen vier jaar aan dit boek gewerkt zonder dat ik er een contract voor had?'

Vond u het moeilijk om te peuteren in de wonde?

'Eerlijk gezegd wel. Schrijven is voor mij nooit een vorm van therapie waarmee ik mezelf wil vooruithelpen, integendeel, na dit boek dacht ik dat ik beter in therapie kon gaan.' *(lacht)*

'Ik wilde geen triest oorlogsdagboek ter vermaak van bevoorrechte witte lezers schrijven, ik wilde mijn verantwoordelijkheid voor Bosnië opnemen.'

GEEN CATHARSIS

Het is niet Bastašić' enige engagement. 'Ik wil ook een einde maken aan de praktijken van juryleden van literaire wedstrijden die denken jonge deelneemsters te mogen bepotelen. Ik maakte het zelf mee. Ik was nog heel jong, kreeg een prijs en werd ongepast betast door zo'n criticus. Sowieso kun je als vrouw in de Balkan niet opgroeien zonder seksistische ervaringen. Je wordt ook nog altijd als spelbreker bestempeld als je opkomt voor vrouwenrechten. Iedereen amuseert zich, waarom ga jij nu klagen? Maar ik vind het niet erg om de sfeer te verpesten. Ik zal het blijven doen tot er iets wezenlijks verandert.'

▶ Lees verder op blz. 6

◀ Vervolg van blz. 5

'Op school hingen alleen maar portretten van mannen, in onze handboeken stonden alleen maar mannelijke wetenschappers en schrijvers. Sara en Lejla willen onafhankelijke vrouwen worden, maar door hun Servische opvoeding baseren ze zich ironisch genoeg uitsluitend op mannelijke literatuur. In de traditionele oorlogsverhalen – met de held, de slechterik, de redder, de tiran – is er geen plaats voor vrouwen die hun zoon verliezen of moeders die het zonder eten of elektriciteit moeten beredderen.'

Sara stelt dat heldinnen niet bestonden.
'Vrouwelijke personages zag je in mijn jeugd hooguit in soaps waarin de heldin alleen maar wou trouwen of gered worden door een knappe dokter. Al vroeg had ik door dat dat heteronormatieve ideaal niets voor mij was, maar er waren zo weinig rolmodellen dat ik lang geen alternatief zag. Daarom ben ik zo blij als vandaag Bosnische tienermeisjes over *Vang de haas* zeggen: "Eindelijk fictie waarin wij voorkomen."'

Hoe reageren mannelijke lezers?
'Soms verbazend fel, bijvoorbeeld op mijn onomwonden beschrijvingen van Lejla's menstruatie. Maar zo'n essentieel deel van de vrouwelijke realiteit kan toch geen taboe zijn? En hoe hypocriet is het dat velen walgen van natuurlijk bloedverlies, maar niet van mannelijke scherpschutters die zelfs het bloed van kinderen vergoten?'

Uw roman wordt uitgesproken feministisch genoemd, onder meer omdat Lejla en Sara de nacht na hun afstuderen hun ontmaagding organiseren, op een weinig romantische plek bij de rivier, met twee inwisselbare jongens.
'Dat is dubbel. Lelja neemt dit initiatief, niet per se omdat ze er klaar voor is, wel omdat er de verwachting is dat meisjes van haar leeftijd seksuele wezens worden. Ze blijft dus veroordeeld tot de patriarchale structuur, net als zo vele Bosnische vrouwen die alleen in de keuken of de opvoeding mogen opereren. Daar zijn ze wel sterk en assertief, vandaar dat ik Lejla niet alleen als slachtoffer neerzet. Via kleine beslissingen – over de kleur van haar lenzen of haar – vecht ze om zichzelf te mogen zijn. Dat was voor onze generatie niet evident. Ook ik ben vaak in een vakje geduwd. In Kroatië was ik de Servische die moest vertrekken, in Bosnië de Kroatische met het rare accent. Door zich van mij te distantiëren, voelden anderen zich comfortabeler.'

Met mannen heeft Lejla beschadigende relaties. Waarom benadrukt u haar blauwe plekken?
'Naast een personage van vlees en bloed is Lejla voor mij een symbool voor Bosnië, een territorium dat net als een vrouwenlichaam door mannen werd ingenomen, verkracht of gekneusd. Om duidelijk te maken dat zulke masculiene mythes regeren tijdens een oorlog moet je het linken aan een individueel lichaam. Daar kunnen lezers zich makkelijker mee verbinden dan bijvoorbeeld met het algemene nieuws dat honderd Myanmarezen zijn gedood. Dat uitblijven van empathie is tegenwoordig een enorm probleem. Literatuur kan ons tonen dat een ander net dezelfde hoop, angst en liefde voelt als wij.'

Maar hoe vind je de juiste woorden voor zoiets diepmenselijks?
'Dat blijft de grote uitdaging, maar als lezer ervaar ik geregeld dat het kan. *Het jaar van magisch denken* van Joan Didion of *De ondergrondse spoorweg* van Colson Whitehead: ze belichten ervaringen die totaal verschillen van de mijne, maar ik leefde mee – in Didions geval tot tranen toe – en was erna een ander mens. Daarmee zeg ik niet dat de schrijver een catharsis moet bieden. Dat doe ik in *Vang de haas* bewust niet, ten eerste omdat lezers anders naar hun leventjes terug kunnen zonder nog over Bosnië na te denken – terwijl ik met name mijn volksgenoten wil doen inzien dat zij met een andere naam een totaal andere oorlogservaring hadden gehad –, ten tweede omdat ik daarmee die vele Lejla's had verraden die hun dierbaren of hun thuis nooit terugvonden. Happy endings zijn ethisch problematisch.'

VOORSPRONG IN ERVARING

Ze bestelt nog een koffie en schakelt achteloos over op Engelse volzinnen. 'Voor gekwetste Bosnische meisjes als Lejla is het leven een dolle vos die 's nachts je pluimvee komt stelen, en is schrijven over dat leven zoveel als de ochtend erna naar de gemolesteerde kip staan staren. Er is mij persoonlijk niet zoveel ontstolen als Lejla, ik verloor niet mijn naam en daarmee mijn eigenwaarde. Mijn identiteit begon weliswaar te groeien op het karkas van de oorlog, maar is daardoor bevrijd. Ik besefte dat iets als nationaliteit *man made* is en ik er dus ironisch mee kan omgaan. Waarin ik wél intieme gelijkenissen met Lejla vertoon, is in mijn geloof dat er in taal altijd iets verloren gaat, onder meer omdat woorden meestal later komen dan feiten. Ik vond het belangrijk lezers daarop attent te maken door fabelachtige elementen in mijn verhaal te smokkelen.'

© Radmila Vankoska

'Schrijven is voor mij nooit een vorm van therapie waarmee ik mezelf wil vooruithelpen, integendeel, na dit boek dacht ik dat ik beter in therapie kon gaan'

Doelt u op scènes zoals die waarin Sara door het duister waadt op klaarlichte dag?
'Bijvoorbeeld. Ook het feit dat ik de slotzin van het boek afkap en zijn vervolg laat vinden in de halve beginzin, moet de lezer doen beseffen dat dit verhaal, net als elk ander verhaal, een constructie is. In de oorlog moest je altijd goed weten of je naar Bosnisch, Servisch of Kroatisch nieuws keek, en zelfs buiten zo'n conflict moeten mensen inzien dat vertellers hen vaak proberen in te pakken. Sara doet dat met opzichtig, versierd taalgebruik.'

Inspiratie vond u bij Nabokov?
'Hij zei: "*You can always count on a murderer for a fancy prose style*". Zijn Humbert Humbert is een geprivilegieerde verteller die ervaringen esthetiseert, net als Sara. Tot Lejla, in haar directe taal, haar vriendin confronteert met de realiteit van verzinsels en de onbetrouwbaarheid van ons geheugen. Dat is een van de lessen van deze bildungsreis: herinneringen zijn geen foto's, maar aquarellen. Ook daarom moet je luisteren naar anderen die hetzelfde meemaakten als jij.'

Wat is de grootste misvatting over de Balkan?
'Dat hier ofwel zuiver nationalisme *slash* religieus fanatisme regeert ofwel joegonostalgie naar de gouden tijd. Vorige generaties denken inderdaad nog vaak vanuit die posities, maar de onze niet. Wij maken ons meer zorgen over brood op de plank dan over de vraag of iemand Servisch, Kroatisch of Bosnisch is. We trappen ook niet in de nostalgische val, daarvoor begonnen onze levens te donker. Onze historische verhalen moeten dus wel worden verteld, maar ik wil er niet tot gereduceerd worden, want dan bevriest mijn hele generatie in de tijd.'

TATOEAGE VAN WOOLF

Meubelmaker, dat had Lana Bastašić ook willen zijn. 'Dan kon ik een tafel maken en weten dat die sowieso van nut zal zijn. Schrijven is veel meer een sprong in het onzekere, ook financieel. Toch is dat het liefste wat ik doe. Ik heb altijd dagboeken bijgehouden en de nood gevoeld om te communiceren met meer dan alleen mijn dichte omgeving.'

Waren er thuis geen boeken?
'Mijn ouders hadden als tandartsen een voorkeur voor wetenschappelijke publicaties, maar vooral mijn moeder zag hoe fictie mijn passie werd en steunde me volluit. Ze was een warme vrouw die vluchtelingen gratis behandelde, want "we zaten allemaal in hetzelfde schuitje". Die gemeenschapszin blijft sterk in Bosnië. Het is een van die dingen waarvan ik – ook weer door de afstand – echt ging houden.'

Het getuigt van veel liefde dat uw moeder u steunde in een niet voor de hand liggende keuze.
'Absoluut. Ze aanvaardde dat ik niet onder de kerktoren zou blijven en haar snel kleinkinderen zou schenken. Ik geloof wel in de liefde of een gezin stichten, maar voorlopig heb ik genoeg aan vriendschappen, ontmoetingen overal ter wereld en voorbije relaties. Ik beschouw die niet als mislukt omdat mijn ex-partners en ik vrienden bleven en van elkaar leerden. Het lijkt me veel gevaarlijker als je je het idee laat aanpraten dat je pas compleet bent met een partner en dat het eventuele verlies je zo ellendig maakt dat je aan de pillen moet.'

Twijfelt u nooit aan dit nomadische schrijversleven?
'Zelden. Virginia Woolf verwoordt nog het best waarom ik verslaafd blijf aan literatuur. In haar dagboeken zegt ze dat ze zich als persoon versnipperd voelt, maar dat die deeltjes op papier samenkomen. Voor mij voelt het ook alsof ik al schrijvend mijn best mogelijke zelf ben. De tatoeage op mijn bovenarm komt uit haar roman *De golven*: "*we are giants, lying here, who can make forests quiver*". Dat vat perfect hoe schrijvers alles kunnen transformeren: hun zelfbeeld, het hier en nu, de wereld.'

Is het daarom alle labeur waard?
(knikt) 'Al kunnen we maar dat ene flardje opgedane kennis overbrengen op de volgende generatie, dan is er hoop. Het is een van de redenen waarom ik recent terugkeerde naar mijn geboortegrond. Ik wilde niet de zoveelste Bosnische schrijver zijn die het elders maakte en haar kennis niet meer doorgaf in haar moedertaal. Al sluit ik niet uit dat ik over een tijd weer verhuis. Ik zal altijd rusteloos blijven, en dat is zowel een vloek als een zegen. Het is jammer dat ik geen enkele plek thuis kan noemen, maar ook gezond. Ik zal in mijn ongebondenheid altijd de grootste speelruimte vinden.'

Vang de haas is uit bij Meulenhoff.